

Ebû Sa'îd el-Harrâz ve Üç El Yazma Eseri: Kitâbü'l-Keşf ve'l-Beyân, Kitâbü'l-Ferâğ, Kitâbü'l-Hakâik

Dr. Naile BALTACI*

Atıf / ©- Baltacı, N. (2015). Ebû Sa'îd el-Harrâz ve Üç El Yazma Eseri: Kitâbü'l-Keşf ve'l-Beyân, Kitâbü'l-Ferâğ, Kitâbü'l-Hakâik, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15 (2), 103-122.

Öz- *Ebû Sa'îd Ahmed b. İsmâ el-Harrâz (v. 286/899) Müslüman düşünür ve mutasavvıfların önde gelenlerindedir. III/IX. yy.da Bağdad'ın sufi çevrelerinde saygın bir yeri vardır. Klasik tasavvufi yapının şekillenmesinde de önemli bir rol oynamıştır. Çalışmamızda Harrâz'ın hayatı, eserleri (Kitâbü's-Sıdk -et-Tarîku İlallâh-, Kitâbü's-Sıfât, Kitâbü Mi'yârî't-Tasavvuf, Kitâbü'd-Diyâ'), talebeleri ve sûfî hocaları hakkında bilgi verdik. Buna ilave olarak araştırmamızda özellikle Ebû Sa'îd el-Harrâz'ın Kitâbü'l-Keşf ve'l-Beyân, Kitâbü'l-Ferâğ ve Kitâbü'l-Hakâik adlı yazmalarını ve bunların içerik analizini yapmaya çalıştık. Harrâz, Kitâbü'l-Keşf ve'l-Beyân'da enbiya ve evliya arasındaki üstünlük problemini tartışır. Kitâbü'l-Hakâik adlı eserinde ise tasavvufa dair yetmiş iki kavramı açıklamıştır. Kitâbü'l-Ferâğ adlı eserinde ise tasavvufi konularda nasihatlerde bulunmaktadır. Bu çalışmamız bir sonuç bölümü ile noktalanmaktadır.*

Anahtar sözcükler- *Ebû Sa'îd el-Harrâz, Kitâbü'l-Keşf ve'l-Beyân, Kitâbü'l-Ferâğ, Kitâbü'l-Hakâik, Kitâbü's-Sıdk (et-Tarîku İlallâh), Kitâbü's-Sıfât.*

§§§

Makalenin gelişi: 10.10.2015; Yayına kabul tarihi: 09.12.2015

* MEB. Kastamonu Kız Anadolu İmam Hatip Lisesi Meslek Dersleri Öğretmeni, e-posta: nailebaltaci37@gmail.com

Giriş

İslam'ın ilk dönemlerinde bir züht hareketi olarak başlayarak günümüze gelinceye kadar pek çok evreler geçirip sistemleşen ve bir bilim dalı olarak günümüzde varlığını devam ettiren tasavvufun, mahiyetini ve tarihi gelişimini en iyi şekilde anlayabilmenin şartlarından birisi de ilk dönem mutasavvıfların fikirlerinin derinlemesine bilinebilmesidir. Bu çalışmamızda, tasavvufi eserlerin tedvin edilmeye başlandığı, tasavvuf kavramlarının kullanılıp yaygınlaştığı dönemin mutasavvıflarından olan Ebû Sa'îd el-Harrâz'ın (v. 286/899) hayatına ve eserlerine kısaca temas etmeye çalışacağız.

Hicrî III. yüzyılda Zünnûn el-Mısırî'de (v. 245/859) olduğu gibi mârifet ve muhabbeti de zühdün içine katarak harmanlayan yeni yapılanmalar tasavvufun temelini yerleşmiştir. Ebû Sa'îd el-Harrâz da bu geleneğin bir temsilcisidir. Harrâz'a nispet edilen eserlerde bu hususu ayrıntılı olarak görmekteyiz. Ayrıca tasavvuf kitaplarında fena ve beka konusunda ilk söz söyleyen sufi diye nitelendirilmesine karşın kendi eserlerinde müstakil olarak fena ve bekadan söz edilmediği, hatta *Kitâbu'l-Hakâik*'ta tanımlanan kavramların içinde de fena ve bekanın zikredilmediği dikkatimizi çekmiştir. Eserlerde tüm kavram ve makamlara fena ve beka çerçevesinden bakıldığını, hepsinin insanı fenaya oradan da bekaya ulaştıran bir merhale, aşama veya safha olarak görülüp değerlendirildiğini anlamaktayız. Bekanın ise insan-ı kâmilin erişeceği son nokta olarak nitelendirildiği, bunun yanı sıra velâyetin ve mârifetin baki olduğu da Harrâz'ın eserlerinde yer almaktadır. Harrâz fenayı ve bekayı bilcümle makam ve hallerin özü olarak görmektedir.

Ele aldığımız eserlerden *Kitâbü'l-Keşf ve'l-Beyân*'da baştan sona enbiyânın evliyâdan üstün olduğu Kur'an ve hadislerden deliller getirerek ifade edilmektedir. *Kitâbü'l-Ferâğ*'da ise gerçekten zikir ehli olabilmek, mârifeti elde edebilmek ve bir kulun manevî yolda hedefine varıp fena ve bekayı bulabilmesi için nefsinin, kalbinin ve amellerinin hangi safhalardan geçeceği, Allah'tan gayrıdan nasıl fâriğ olunacağı anlatılmaktadır. Bunları anlatırken Harrâz, kader, ilahî irade, velilik konularına da değinerek kişinin sadece kendi istek ve gayretiyle bu makama erişemeyeceğini de vurgulamaktadır. *Kitâbü'l-Hakâik*'te de birçok tasavvufî hal ve makama tanımlar getirmektedir. Bu tanımların büyük çoğunluğu tasavvuf kaynaklarındaki tanımlarla örtüşürken sadece birkaçında Harrâz'a özel yorumlar tespit

edilmiştir. Bazı kavramlar ise diğer tasavvuf kaynaklarında terim olarak ele alınmamıştır.

Ebû Sa'îd el-Harrâz'ın el yazması olarak Kastamonu İl Halk Kütüphanesinde¹ 2713 demirbaş numaralı eserde kayıtlı olan bu risalelerinin başka bir nüshasının bulunmayışı ve ilgili tasavvuf dönemine dair günümüze ışık tutması açısından önemli olduğu için çalışmamıza konu ettik.²

I. Ebû Sa'îd el-Harrâz

A. Harrâz'ın Hayatı

Bu bölümde Ebû Sa'îd el-Harrâz'ın hayatına ana hatlarıyla temas etmeye çalışacağız.

1. İsmi, Künyesi ve Doğumu

Künyesi Ebû Sa'îd olan Harrâz'ın ismi, kaynaklarda Ahmed b. 'İsâ olarak yer almaktadır,³ Bağdatlıdır⁴ ve Bağdat'ta doğduğuna nispetle el-Bağdâdî; mesleği olan, deriden yapılmış kılıç kını, su kabı gibi şeyleri dikmesinden dolayı ise el-Harrâz olarak anılmaktadır.⁵

Sûfî şeyhlerin büyüklerinden kabul edilmiştir ve yine sûfler arasında Kameru's-Sûfiyye diye meşhurdur.⁶ Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi

¹ El yazması eserler daha sonra Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi'ne aktarılmıştır. Biz bu çalışmamızda kütüphane ismine, katalog verilerinde önceki ismiyle anıldığından (www.yazmalar.gov.tr) yukarıdaki şekliyle yer vereceğiz.

² Bu makale hazırlanırken daha önce yaptığımız bir çalışmadan istifade edilmiştir. Naile Baltacı, *Ebû Sa'îd El-Harrâz'ın Kitâbu'l-Keşf Ve'l-Beyân, Kitâbu'l-Hakâik ve Kitâbu'l-Ferâğ Adlı Üç Risalesindeki Tasavvufî Görüşleri*, Yüksek Lisans Tezi, Konuya 2009, XV+154 s.

³ Sem'ânî, Ebû Sa'îd 'Abdulkerîm b. Muhammed b. Mansûr et-Temîmî (v. 562/1166), *el-Ensâb*, thk. 'Abdurrahmân b. Yahyâ, I-V, India 1966, V, 67; Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. 'Alî, *Târîhu Bağdâd*, Kahire 1931, IV, 278.

⁴ Sülemî, Ebû 'Abdirrahmân (v. 412 h.), *Tabakâtu's-Sûfiyye*, thk. Nureddin Şerîbe, Mısır 1372/1953, s. 228.

⁵ Sem'ânî, *el-Ensâb*, V, 67; Şa'rânî, 'Abdulvehhâb b. Ahmed b. 'Alî el-Ensârî (v. 973/1565), *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, (I-II), Kahire 1954, I, 92; Brockelmann, Carl, *Geschichte der Arabischen Litteratur (GAL) Suppl.*, Leiden 1938, II, 354.

⁶ Sem'ânî, *el-Ensâb*, V, 67; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, IV, 278.

Bağdat'ta doğmuştur,⁷ kaynakları incelediğimizde doğum tarihinin bilinmediğine dair ibârelerle karşılaşmaktayız.⁸

Günümüze ulaşmayan *Kitâbu's-Sırr* adlı risalesindeki görüşlerinden dolayı Bağdat'ta tenkitlere uğrayınca Buhârâ'ya, oradan da Mekke'ye gitmiştir. Bir süre burada ikamet ettikten sonra Mısır'a geçmiştir. "Allah ile benim aramda perde yoktur." sözü tepkiyle karşılandığından Mısır'ı da terk etmek zorunda kalmıştır. Daha sonra Basra'ya gitmiştir. Düşüncelerine ittiba edenler kendi ismine nispetle "Harrâziyye" ekolü olarak tasavvuf tarihi eserlerinde anılmaktadır. "Tecrîd, inkitâ ve halvet hakkında onun sözlerinin büyük bir tesiri vardır. "Fena ve beka konusunda ilk söz söyleyen kimsedir. Kısaca ifade etmek gerekirse Harrâziyye yolunun tümü bu iki kelimedede saklıdır." denilmiştir.⁹

2. Şeyhleri ve Muasırları

Ebû Sa'îd el-Harrâz, Serî es-Sekatî (v. 253/867),¹⁰ Bişr el-Hafî (v. 151–227/764–841),¹¹ Muhammed b. Mansûr et-Tûsî gibi sûfilerin müridi olmuştur. Zünnûn el-Mısrî (v. 245/859 veya 246/860),¹² Cüneyd el-Bağdâdî (v. 297/909)¹³ gibi ünlü sûfilerle de sohbet etmiştir.¹⁴

⁷ Şa'rânî, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, I,92; Attâr, Ferîdüddîn, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, haz. M. Zahit Kotku, İstanbul ts., s. 145.

⁸ Massignon, L., "Harrâz," *IA*, İstanbul 1950, VII, 300; Müslüm Öztürk, *Kitabu Mi'yârî't-Tasavvuf ve Mahiyatuh ve Ebû Saîd Ahmed b. İsa el-Harrâz*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Harran Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa 1998, s. 7.

⁹ Şa'rânî, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, s. 92; Hucvîrî, 'Ali b. Osman Cüllâbî, *Keşfü'l-Mahcûb, Hakikat Bilgisi*, çev. Süleyman Uludağ, Dergah Yay., İstanbul 1996, s. 371; Mehmet Demirci, "Ebû Saîd el-Harrâz," *DIA*, İstanbul 1994, X, 222; Hülya Küçük, *Tasavvuf Tarihine Giriş*, Konya 2004, s. 80-81.

¹⁰ Serî es-Sekatî (v. 257/870) olarak bilinen sûffnin tam adı, Ebû'l-Hasen Serî b. Muggallas es-Sekatî'dir. Cüneyd'in dayısı ve şeyhi, Ma'ruf-ı Kerhî'nin de talebesidir. Tevhide ait bilgileri, yüce halleri ve vera bakımından zamanında eşi benzeri yoktu. Bkz. Şa'rânî, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, I, 74.

¹¹ Bişr el-Hafî (v. 227/841), zahit sûfilerden Ebû Nasr Bişr b. Hâris Hafî, aslen Merv'den olup Bağdat'ta yaşamış ve burada vefat etmiştir. Şa'rânî, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, I, 72.

¹² Adı, Sevbân b. İbrahim olan Zünnûn el-Mısrî'dir (v. 245/859). Kaynaklara göre, tasavvufta emsalinden üstündü. İlim, edep, hal ve vera bakımından zamanında tek idi. Şa'rânî, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, I, 70.

¹³ Cüneyd el-Bağdâdî (v. 297/909), sufi zahitlerden Ebû'l-Kâsım Cüneyd b. Muhammed ez-Zeccâc, mutasavvıfların imamıdır (seyyidü't-tâife). Doğduğu ve yetiştiği yer

3. Müritleri

Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Ahmed b. Hasen el-Vâiz el-Mısırî (v. 251–338/865–949), Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Misbâh es-Seydalânî (v. ?), Ali b. Hafs er-Râzî (v. ?), Ebû Muhammed el-Harîrî (v. ?), Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh ed-Dekkâk (v. 290/903), Ebû Bekr Muhammed b. Ali el-Kettânî (v. 322/934) ve Muhammed b. Ahmed b. Mukâtil (v. ?) Harrâz'ın müritleri arasında sayılmaktadır.¹⁵

4. Vefâtı

Harrâz'ın vefat tarihi konusunda ihtilaf vardır. Sülemî (v. 412/1021) ve Şa'rânî (v. 973/1565) "279/892"¹⁶ tarihini verirken Kuşeyrî (v. 465/1072) "277/890",¹⁷ Câmî (v. 892/1492) ise "286/899" tarihini vermektedir. Tarihçiler ve tabakat sahiplerinin çoğunluğunun kabul ettiği görüş "286/899" tarihidir. Kaynaklarda ifade edildiğine göre Kahire'de vefat etmiştir.¹⁸

B. Etkileri

Tasavvuf tarihi içerisinde, tarikatların oluşum sürecinde ilk tasavvufî fırkalar arasında Ebû Sa'îd el-Harrâz'a nispet edilen tasavvufî kol "Harrâziye" olarak anılmaktadır. Kaynaklarımızda Harrâziye'nin özelliklerine şu şekilde yer verilmiştir. "Harrâzîler Ebû Sa'îd Harrâz'a intisap ve tevelli ederler. Tasavvuf yoluna dair parlak eserleri vardır. Tecrit, inkıta ve halvet hakkında büyük bir tesiri mevcuttur. Kendi yolunun ve meşrebinin tümünü bu iki kelimenin içinde saklamıştır."¹⁹

Irak'tır. Fakat aslen Nihâvend'lidir. Kabri Bağdat'tadır. Fakih bir kimsedir. Ebû Sevr'in (v. 240/854) mezhebine göre fetva vermiştir. İmam Şafîî (v. 204/820) ile görüşmüştür. Onun mezhebini rivayet etmiştir. Şa'rânî, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, I, 84.

¹⁴ Şa'rânî, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, I, 92; Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, s. 145; Kuşeyrî, 'Abdulkerîm b. Hevâzin, *Kuşeyrî Risalesi*, çev. Süleyman Uludağ, İstanbul 1991, s. 150; Demirci, "Harrâz," *DİA*, X, 222-223.

¹⁵ Öztürk, *Kitabu Mi'yârî't-Tasavvuf ve Mahiyatuh ve Ebû Saîd Ahmed b. İsa el-Harrâz*, s. 13.

¹⁶ Şa'rânî, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, I, 92; Sülemî, *Tabakâtu's-Sûfiyye*, s. 228.

¹⁷ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 409; Hasan Kâmil Yılmaz da aynı görüşü tercih etmiştir. Bkz. *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul 1994, s. 90.

¹⁸ Sem'ânî, *el-Ensâb*, V, 67; Massignon, "Harrâz," *İA*, VI/1, 300; Brockelmann, *GAL. S.*, I, 354.

¹⁹ Hucvîrî, *Keşfu'l-Mahcûb*, s. 363–364; Küçük, *Tasavvuf Tarihine Giriş*, s. 80–81. Ayrıca bkz. Rafik Acem, *Mevsû'atu Mustalahâtî't-Tasavvufî'l-İslâmî*, Beyrut 1999, s. 319.

Hucvîrî'de yer aldığına göre; "Kulun kendi varlığından fânî olması Hakk'ın celâlini ve azametini keşfetmesi ile olur. O derece ki Hakk'ın celâlinde dünyayı da ahireti de unuttur, himmetinin nazarında makam ve haller hakir görünür, kerametler dağılıp gider, aklından ve nefsinden fânî olur, fenâdan da fânî olur (fânî olduğunu görmez ve bilmez) o vakit dili Hak ile konuşur, bedeni huşû' ve hudû halinde bulunur. Nitekim ubûdiyet ahdinin haline, aslî fitratına rücu eder."²⁰ Harrâzîlerin mezhebinin kanunu ve esası da bundan ibarettir, diyen Uludağ, Harrâz'ın dayandığı esasın yukarıda anlatılan esaslar olduğunu ifade etmektedir. Fena ve beka anlayışının bu şekli ile tasavvufa Harrâz vasıtasıyla girdiği konusunda kaynaklar müttefiklerdir. Uludağ'a göre Hucvîrî, Harrâz'ın fena ve beka nazariyesini etraflıca tasvir etmektedir. Bu şekildeki fena ve beka anlayışı daha sonra bütün sûfiler tarafından benimsenmiştir.²¹

Tasavvufun ilk dönem kaynakları olarak ifade edilen eserler başta olmak üzere önemli eserlerde Harrâz'ın adından sıkça bahsedilmekte ve görüşlerine başvurulmaktadır. Bunlara örnek olarak Serrâc'ın (v. 378/988) *el-Lüma'* adlı eseri,²² Kelâbâzî (v. 380/990),²³ Kuşeyrî'nin (v. 465/1072) *er-Risâle*'si,²⁴ Hucvîrî (v. 470/1077),²⁵ Gazzâlî (v. 505/1111)²⁶, Ferîdüddîn Attâr (v. 618/1221),²⁷ Sühreverdî (v. 632/1240),²⁸ Şa'rânî (v. 973/1565)²⁹ gibi âlimlerin eserlerini sayabiliriz. Son dönem eserlerde de Harrâz ve görüşlerine yer verilmektedir ve kaynak olarak kullanılmaktadır.³⁰

²⁰ Hucvîrî, *Keşfu'l-Mahcûb*, s. 370.

²¹ Hucvîrî, *Keşfu'l-Mahcûb*, Mütercim S. Uludağ'ın açıklaması, s. 371, dpn. 14.

²² Serrâc, *el-Lüma'*, s. 43, 54, 56–57, 59, 62–63, 80, 143–144, 195, 198, 220, 308, 351.

²³ Kelâbâzî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf*, s. 57, 80, 117, 118, 142, 148, 150.

²⁴ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 44, 47, 61, 166, 171, 182, 192, 231–232, 242, 263, 273, 280–281, 354, 357, 409.

²⁵ Hucvîrî, *Keşfu'l-Mahcûb*, s. 246, 376, 518–519.

²⁶ Gazzâlî, *İhyâ'*, IV, 385, 394, 558, 564.

²⁷ Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, s. 145–146.

²⁸ Sühreverdî, (v. 632/1234), *'Avârifü'l-Maârif (Tasavvufun Esasları)*, trc. H. K. Yılmaz, İ. Gündüz, Vefa Yay., İstanbul 1990, s. 46, 60–61, 197, 558, 624, 637, 647–648, 650–651.

²⁹ Şa'rânî, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, s. 92–93.

³⁰ Örnek olarak bkz. Annemarie Schimmel, *Tasavvufun Boyutları*, çev. Ergun Kocabıyık, İstanbul 1982, s. 58–59; Küçük, *Tasavvuf Tarihine Giriş*, s. 80–81; Mahir İz, *Tasavvuf*, nşr. M. E. Düzdağ, İstanbul 1995, s. 85.

Harrâz'ın İslam düşüncesine etkisi ayrı bir araştırmanın konusu olduğundan bu kadar değinmekle yetiniyoruz.

C. Eserleri

Ebû Sa'îd el-Harrâz'ın dört yüz civarında kitap tasnif ettiğini Ferîdüddîn Attâr (v. 618/1221) nakletmektedir.³¹ Bunlardan elde mevcut olanlara burada kısaca yer verilecektir.³²

Kastamonu İl Halk Kütüphanesi katalog bilgilerine göre 37 Hk 2713/2 nu.da kayıtlı olan ve bizim bu araştırmada geniş olarak tanıtacağımız üç eseri de içeren yazma nüsha *er-Risâletü't-Tüsterî* adıyla kayıtlıdır. Müellifi ise "el-Harrâz Ebû Ya'kûb Sa'îd b. Sehl et-Tüsterî (öl. 273/886 veya 283/896)" olarak yer almaktadır. Bu müellif bilgisinde Ebû Sa'îd el-Harrâz ile Sehl b. Abdillâh et-Tüsterî'ye ait bilgiler/isimler karışmıştır. 283/896 olan vefat tarihi Tüsterî'ye aittir. Bu karışıklığın sebebi bize göre ilgili eserde 88.b–133.a vr. arasında yer alan bir risale olan *Kitâbü Mi'yâri't-Tasavvuf*'un başlık sayfasında yer alan (vr. 88.a) ve bu eserin Harrâz ve Tüsterî'nin sözlerini ihtiva ettiğine dair açıklayıcı başlık bilgisidir. Eserin kime ait olduğu ise bu araştırmanın konusu dışında olmasına rağmen Harrâz'a ait risaleler arasında yer alması ona ait olma ihtimalini güçlendirmektedir. Eserle ilgili olarak müstakil bir çalışma da yapılmıştır. Yeri geldiğinde buna da temas edilecektir.³³

³¹ Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, s. 145.

³² Eserleri hakkında geniş bilgi için bkz. Ateş, Ahmet, "Kastamonu Genel Kitaplığında Bulunan Bazı Mühim Arapça ve Farsça Yazmalar", *Oriens*, 1952, c. 5, s. 28–46.

³³ Şekli özellik olarak ise katalog bilgilerinde şu veriler yer almaktadır. Şirazesi dağınık, sırtı kopuk ebru cilt, (kâle) sözcükleri ile keşide ve durakları kırmızı. Boyutları 158x130-125x90 mm; vr. 57b-133a; 17 satır, Arapça nesih, kâğıt türü abâdî. İstinsah tarihi olarak ise 623/1226 tarihi yer almaktadır. (Eserde ise istinsah tarihi olarak hicri 615 yılı ifade edilmektedir.)

http://www.yazmalar.gov.tr/detay_goster.php?k=36198 (20.05.2009). Harrâz'ın eserleri hakkında yaptığımız kütüphane katalog taramaları sonucunda da başka bir esere rastlanmamıştır.

Bkz. <http://www.yazmalar.gov.tr/>; <http://www.suleymaniye.gov.tr/Yordam.htm>; <http://www.isam.org.tr/>; <http://www.mkutup.gov.tr/> (20.05.2009).

1. *Kitâbü's-Sıdk ev et-Tarîku İlallâh*

Bu eser, Harrâz'ın talebeleri için yazmış olduğu tasavvuf ve tarikatın daha çok pratik yönünü inceleyen önemli bir risaledir. Süleymaniye Kütüphanesi Şehit Ali Paşa, 1374 numarada bulunmaktadır.³⁴ Eser A. J. Arberry tarafından *The Book of Truthfulness (Kitâb al-Sıdq)* adıyla yayımlanmıştır.³⁵ Eseri Abdulhalim Mahmud da *et-Tarîku İlallâh* ismiyle neşretmiştir.³⁶

2. *Kitâbü'l Ferâğ*

Kastamonu İl Halk Kütüphanesi Yazma Eserler Koleksiyonu nu. 2713'de varak 71.b-78.a arasında yer almaktadır. Bu eser tanıtacağımız üç eserden birisi olduğu için gelecek olan sayfalarda detaylı bilgi verilecektir.

3. *Kitâbü'l-Hakâik*

Kastamonu İl Halk Kütüphanesi Yazma Eserler Koleksiyonu nu. 2713'de 78.a–87.b varaklar arasında yer almaktadır. Bu eser de tanıtımı yapılacak olan üç eserden birisi olduğundan detaylı bilgi verilecektir.

4. *Kitâbü'l-Keşf ve'l-Beyân*

Bu eser Kastamonu İl Halk Kütüphanesi Yazma Eserler Koleksiyonu no: 2713'de 64.b–70.b varaklar arasında yer almaktadır. Bu eser hakkında da ilerleyen sayfalarda daha ayrıntılı bilgi verilecektir.

5. *Kitâbü's-Sıfât*

Kastamonu İl Halk Kütüphanesi Yazma Eserler Koleksiyonu nu. 2713'de 57.b–62.a varaklar arasında yer alan bu eser, küçük bir risale

³⁴ Demirci, "Harrâz", *DİA*, X, 222; Brockelmann, *GAL. S.*, I, 354. Eserin el yazma nüshası, katalog bilgilerine göre Süleymaniye Kütüphanesi Şehit Ali Paşa, 1374 numarada Arapça nesih yazıyla 5-31. varaklar arasındadır. <http://www.suleymaniye.gov.tr/Yordam.htm> (20.05.2009).

³⁵ Süleymaniye Kütüphanesindeki nüshadan yapılan bu neşirde eser ve Harrâz hakkında bilgi içeren kısa bir giriş ve eserin tercümesine ilave olarak (ss. 1–70) eserin metni de (ss. 1–83) bulunmaktadır. Abu Sa'îd al-KHarrâz, *The Book of Truthfulness (Kitâb al-Sıdq)*, Edited by Arthur John Arberry, Oxford University Press, London 1937.

³⁶ Kahire 1964. Demirci, "Harrâz", *DİA*, X, 222. Elimizdeki nüsha: Ebû Sa'îd el-Harrâz, *et-Tarîku ilallâh "Kitâbü's-Sıdk"*, nşr. Abdulhalîm Mahmûd, Dâru'l-Me'ârif, Kahire ts.

olup dünyanın değil de ahiretin tercihi lazım geldiğini göstermek için yazılmıştır. Brockelmann tarafından *GAL.*'de ismi zikredilmiş değildir.³⁷

6. *Kitâbü Mi'yâri't-Tasavvuf*

Bu eser de Kastamonu İl Halk Kütüphanesinde nu. 2713, 88.b–133.a varaklar arasında bulunmaktadır.³⁸ *Kitâbü Mi'yâri't-Tasavvuf*, Müslüm Öztürk tarafından *Kitabu Mi'yari't-Tasavvuf ve Mahiyatuh ve Ebû Sa'îd Ahmed b. İsa el-Harrâz* adıyla Yüksek Lisans Tezi olarak çalışılmıştır.³⁹

7. *Kitâbü'z-Ziyâ' (ed-Diyâ')*

Kastamonu İl Halk Kütüphanesi Yazma Eserler Koleksiyonu nu. 2713'de 62.b–64.b varaklar arasında yer almaktadır. Bu eserin başka bir nüshasının varlığı bilinmemektedir. Allah'ı arayanların (taliplerin) derecelerini göstermek için yazılmış olup bunları yedi derece olarak göstermektedir.⁴⁰

Yukarıda adı geçen bu eserlere ilave olarak Harrâz'a nispet edilen *Kitâbü Ru'yeti'l-Kulûb*,⁴¹ *Kitâbü Âdâbi's-Salât*⁴² ve *Derecâtü'l-Mürîdîn*⁴³ adlı eserler ile *Vasâyâ*⁴⁴ adlı nasihatler ihtiva ettiği muhtemel bir risale de

³⁷ Ateş, "Kastamonu Genel Kitaplığında Bulunan Bazı Mühim Arapça ve Farsça Yazmalar", s. 29.

³⁸ Ayrıca bkz. Ateş, "Kastamonu Genel Kitaplığında Bulunan Bazı Mühim Arapça ve Farsça Yazmalar", s. 31.

³⁹ Öztürk, *Kitabu Mi'yari't-Tasavvuf ve Mahiyatuh ve Ebû Sa'îd Ahmed b. İsa el-Harrâz*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Harran Ü. SOBE, Şanlıurfa 1998.

⁴⁰ Ateş, "Kastamonu Genel Kitaplığında Bulunan Bazı Mühim Arapça ve Farsça Yazmalar", s. 30.

⁴¹ Saab, Nada A., *Sufi Theory and Language*, December 2003, s. 115. Serrâc'ın *el-Lüma'* adlı eserine dayandırılarak bu isimde bir eserin varlığından söz edilmekte ise de *el-Lüma'*'da Harrâz'a ait bir mektup veya risalenin içerisinde "ru'yetü'l-kulûb" a ait bir değerlendirmenin varlığından söz edilmektedir. Bkz. Serrâc, *el-Lüma'*, s. 379. Kelâbâzî'de ise yine Harrâz'a ait olan ve Allah'ın görülmesi ile ilgili hususun imkân dâhilinde olup olmadığına dair bir kitabın varlığından söz edilmektedir. Fakat bu eserin ismi hakkında bir ifadeye rastlanmamıştır. Bkz. Kelâbâzî, *et-Ta'arruf*, s. 57.

⁴² Serrâc, *el-Lüma'*, s. 144.

⁴³ Saab, *Sufi Theory*, s. 115. Eserde kaynak olarak Sülemî (*Hakâiku't-Tefsîr*, I, 28) gösterilmiş ise de adı geçen kaynaktaki bu bilgiye rastlanmamıştır.

⁴⁴ Harrâz'a ait vasiyetler ihtiva eden bu risalenin/eserin nasihatleri içeren mektup veya mektuplar olma ihtimali yüksektir. Bkz. Serrâc, *el-Lüma'*, s. 234.

kaynaklarda yer almaktadır. Fakat bu eserlere bizzat veya katalog bilgilerinde rastlayamadık. Ayrıca yine kaynaklarda Harrâz'ın tekfir edilmesine yol açan görüşleri ihtiva ettiği belirtilen *Kitâbü's-Sirr* adlı bir eserden de bahsedilmektedir.⁴⁵ *Derecâtü'l-Mürîdîn* ve *Kitâbü's-Safâ* risalelerinin *Kitâbü's-Sirr* adı altında yazılmış olabileceğine dair iddialar da vardır.⁴⁶ Bu iddiaların hangi delilden hareketle ortaya konulduğu anlaşılamamıştır.

TDV *İslam Ansiklopedisi*'nde (*DİA*) yer alan "Ebû Sa'îd el-Harrâz" maddesinde "Bazı risaleleri de Kâsım es-Sâmirî⁴⁷ tarafından *Resâ'il fi't-tasavvuf* adıyla yayımlanmıştır (Bağdad 1967)."⁴⁸ şeklinde bir ifadeye yer verilmiştir. Biz bu risalelerin yukarıda adı geçen eserlerden farklı risaleler olduğu kanaatinde değiliz.

II. Harrâz'a Ait Üç Eserin Tanıtımı

A. *Kitâbü'l-Keşf ve'l-Beyân*

1. Yazılış Sebebi: Bu eser, "mutasavvıflar arasında uzun münakaşalara mevzu teşkil etmiş olan enbiyanın mı yoksa evliyanın mı makamlarının daha yüksek olduğu meselesini tartışmaktadır."⁴⁹ Müellif, enbiyanın makamlarının daha yüksek olduğu ve ahirette onların şefaatte bulunabilecekleri kanaatine ulaşmakta ve bunu ispat için aklî delillerle beraber peygamberlerin kıssalarından misaller zikretmektedir."⁵⁰ Eser, Harrâz'ın bu konudaki o dönemde gündemde olan bir tartışmaya ve iddiaya cevap niteliğinde bu eseri kaleme aldığını düşündürmektedir.

2.Nüshaları: Kastamonu İl Halk Kütüphanesi Yazma Eserler Koleksiyonu nu. 2713'de 64.b–70.b varaklar arasında yer almaktadır. Başka bir nüshasının olmadığı A. Ateş tarafından da ifade edilmiştir. Biz de eserin başka bir nüshasına rastlayamadık.

⁴⁵ Serrâc, *el-Lüma'*, s. 351.

⁴⁶ Saab, *Sufî Theory*, s. 117, dpn. 356.

⁴⁷ Sâmerî olmasa muhtemeldir.

⁴⁸ Demirci, "Harrâz", *DİA*, X, 223.

⁴⁹ Burada bahsedilen, tasavvuf tarihinde kadim bir tartışma olan enbiyanın velayetinin nübüvvetinden üstün olup olmadığı meselesi olması muhtemeldir.

⁵⁰ Ateş, "Kastamonu Genel Kitaplığında Bulunan Bazı Mühim Arapça ve Farsça Yazmalar", s. 30.

3.Üslup Özellikleri: Harrâz'ın eserleri hakkında kısaca bilgi verirken araştırmamıza kaynak teşkil eden *Kitâbü'l-Keşf ve'l-Beyân*, *Kitâbü'l-Hakâik* ve *Kitâbü'l-Ferâğ* adlı üç eserdeki üslup özelliklerine de kısaca değinmek istiyoruz. Harrâz'ın bu eserlerinde üslup olarak şu hususlar dikkat çekmektedir: Klasik eserlerde âdet olduğu üzere eserler hamdele ve salve bölümüyle başlar. Bu bölüm diğer bölümlere göre daha edebî bir üslup ile yazılmıştır.

Asıl anlatılmak istenen konular ise yalın bir Arapça ile yazılmıştır. Genellikle çok bilinen kelimelerle ve belirli bir kelime çeşidi kullanılarak kaleme alınmıştır. Üslup ve anlatım kolay olmasına rağmen müstensih tarafından atlanmış olabileceğini düşündüren kelime eksiklikleri yüzünden bazı cümleler anlamın anlaşılmasında zorluk bulunmaktadır. İbarelerdeki bu kopukluk eserin yüzyıllar öncesine dayanan bir el yazması olması ile birleşince risalelerin az da olsa bazı bölümlerinin anlaşılmasını önlemiştir. Buna ek olarak özellikle *Kitâbü'l-Hakâik*'ta çokça yer verilen tasavvuf terimleri, bunların kısa ve öz tanımları, edebî bir üslup içerdiği ve çok az kelimeyle ifade edildiği için yorum yapma sınırlarımızı daraltmış, anlamayı zorlaştırmıştır. Ancak bu tanımların arkasından gelen kısa açıklamalar sayesinde kavramlar biraz daha açık hale gelebilmiştir.

4.Etkileri: İlk dönem Tasavvuf kaynakları da dâhil olmak üzere daha sonraki kaynaklarda bu eserlerin isimlerine rastlanmamıştır. Harrâz'ın çeşitli tasavvufî meselelerle ilgili görüşlerine yer veren Tasavvuf kaynaklarında da bu eserde yer alan görüş ve ifadeleri bulunmamaktadır.

5.Muhtevası: Harrâz'ın *Kitâbü'l-Keşf ve'l-Beyân* isimli eseri Yüce Allah'ın bazı isim ve sıfatlarıyla beraber O'na hamd ü sena ile başlamaktadır. Salât ü selam bölümünden sonra ise konuya geçilmektedir. Eserin başlangıcında evliya ve enbiyanın makamlarının arasındaki üstünlük problemi tartışılmaktadır. Eserde evliyanın üstün olduğuna dair bir iddiadan söz edilmekte ve bu iddianın yanlış olduğuna dair müellif gerekçeler ve deliller sıralamaktadır. Diyebiliriz ki eser, baştan sona sadece bu konuyu açıklama arzusuyla yazılmıştır. Müellif enbiyanın evliyadan üstünlüğünü savunmakta ve bunu ayet ve hadisler yanında diğer muhtelif mantikî deliller ile de desteklemektedir. Aksi görüşte olanların basiretsiz, hakikati göremeyen kimseler oldukları dile getirilmektedir.

Müellif bu eserinde ayetlere sıkça yer vermiştir. Eserde hadisler de kullanılmıştır. Harrâz ruhlar âleminden, elest bezminden başlayarak yaratılışın bütün safhalarını ele almış, meleklerin ve cinlerin yaratılması, kâfir

ve müminlerin nasıl meydana geldiği gibi konuları kendi perspektifinden değerlendirmiştir. Yüce Allah'ın melekleri, insanları, evliya ve enbiyayı hangi fitrat üzere yarattığına yer vermektedir. Bu sırada kalp âlemi ve ötesi ile ilgili tasavvufî kavramlara da yer vermektedir. Eserde “mârifet, nefis, ruh, sır, ubûdiyet, ilham, mucize, keramet, hikmet” gibi terimler yer almaktadır.

Müellif ilham, keramet ve mucizenin birbirinden farkına özellikle açıklık getirerek bu özelliklerin kimlere verildiğini de Kur'an'dan örneklerle anlatmaktadır. Mucizenin yalnızca peygamberlere, kerametın enbiya ve evliyaya, ilhamın ise evliya, enbiya ve müminlere ait olduğunu söylemektedir.

Müellif bu eserinde enbiyayı ordunun komutanına, evliyayı da diğer rütbeli askerlere benzetmektedir. Evliyanın yalnızca Allah ve O'nun zikriyle meşgul olduklarını, enbiyanın ise halkı eğitmekle Allah tarafından görevli ve sorumlu olduğunu belirtmektedir. Ayrıca müellif Yüce Allah'ın kâinatı güneş, ay ve yıldızlarla süslediği gibi dini de nübüvvet ve Risalet'le süslediğini ve evliyayı da bundan faydalandırıldığını ifade etmektedir. Enbiyanın, evliyadan üstünlüğünü birçok delille ispatlamaktadır.

Eser, kitapları indiren, peygamberleri gönderen Yüce Mevlâ'nın her şeyin Melik'i olduğunun, nebinin de velinin de ancak onun dilemesiyle gerçekleştiğinin vurgulanmasıyla sona ermektedir.

B.Kitâbü'l-Hakâik

1.Yazılış Sebebi: Müellif tarafından özel bir yazılış sebebine yer verilmeyen bu eserde bazı tasavvufî kavramların tanımları yapılmaktadır. Bu kavramların müellife yöneltilen muhtemel sorulara cevap niteliğinde açıklanmış olabileceğini düşünmekteyiz.

2.Nüshaları: Kastamonu İl Halk Kütüphanesi Yazma Eserler Koleksiyonu nu. 2713'de 78.a–87.b varaklar arasında yer almaktadır. Ateş tarafından da tek nüsha olarak bulunduğu belirtilen eserin⁵¹ başka nüshasına rastlayamadık.

⁵¹ Ateş, “Kastamonu Genel Kitaplığında Bulunan Bazı Mühim Arapça ve Farsça Yazmalar”, s. 30.

3.Üslup Özellikleri: Üslup özellikleri ile ilgili açıklamaya üç eserin de üslup özellikleri benzer olduğu için *Kitâbü'l-Keşf ve'l-Beyân*'ın tanıtımında yer verilmiştir.

4.Etkileri: Eserin araştırmamıza konu edindiğimiz diğer eserler gibi daha sonraki kaynaklarda ismine rastlanmamıştır. Sonraki dönemde Harrâz'ın görüşlerinin yer aldığı eserlerde bulunan Harrâz'a ait ifadelere de kaynaklık etmemektedir.

5.Muhtevası: Eserde Harrâz şeriatta kullanılan bazı tabirleri ehl-i mârifet, yani sûfîlerin nokta-i nazarlarına göre izah etmektedir. Nüshanın sonunda ise izah edilmiş olan kelime ve tabirlerin bir listesi vardır.

Kitâbü'l-Hakâik araştırmamıza konu olan eserlerdendir. Bu eserine de hamdele ve salvele ile başlayan Harrâz, "hikmet yolunun meseleleri" dediği hakikatleri yetmiş iki çeşit kavram ve makamı ele alarak açıklamıştır.

İlk olarak "akıl" kavramı ile başlamış, "iman, mârifet, ilim, hikmet, yakîn" kavramları ile devam etmiştir. Tasavvuftaki bilinen terimlerin yanında "istidâd, ihtimâm, ihtimâl, istiğâse" gibi kavramları da açıklamıştır. Bu kavramların bazılarını tasavvuf terimlerini konu alan sözlüklerde rastlanmamıştır. "Sıdku'r-rağbe, sıdku'r-rahbe, vicdân-ı halâveti'l-mahabbe" gibi tabirlerin de müellife has tabirler olduğu düşünülmektedir. Tasavvufta anlamı yerleşmiş "takvâ, huşû, zühd, havf" gibi kavramları yine tasavvuf literatürüyle aynı anlamlarda kullanmasına rağmen; "şükür, sabır, tevazu" gibi bazı kavramları tasavvuf literatüründe yaygın olarak kendilerine yüklenen anlamların dışında açıklamıştır.

Yine *Kitâbü'l-Hakâik*'ta da Kitap ve Sünnete gereği gibi ittiba etmenin ve bezm-i eleste Cenab-ı Hakk'a verilen ahde uygun davranmanın önemine değinen müellif, "belâ" sözünden de bazı ince nükteler çıkarmaktadır. "Ey kardeşim" diye kitabının son bölümlerine doğru muhataba nasihat üslubuna geçen müellif, bu bölümde çok ince, naif gönül alıcı nasihatler etmekte ve tavsiyelerde bulunmaktadır.

Sünneti, dünyayı sevmemek ve sahabeyi sevmek olarak nitelendiren Harrâz, dünyayı reddedenin dünyadan nasibi kadarına zaten ulaşacağına sahabeyi sevmenin de onların ahlakıyla kişinin bezenmesi anlamına geleceğine değinmektedir.

“Muhabbetin tadını bulmak” başlığıyla eserinin son tanımını yapan Harrâz, yaratılmışların muhabbetini bulmanın sırrı olarak kusurluların sevgisinden uzaklaşma ve Rabbü'l-Âleminin muhabbetinin lezzetini duymayı öngörmektedir. Her bir makama erişen kimsenin özelliklerini de birer cümleyle ifade eden Harrâz, bu vasıflar kendisinde bulunan kimseye kalbî açılımın gerçekleşeceğini bildirmektedir. Bu halin gizlenmesi ve şükredilmesi gereken bir durum olduğunu da ilave etmektedir.

Bu sayılan hasletlere erişememiş olan kimsenin de hasret ve pişmanlık içinde hizmete devam etmesini ve yalvararak Allah'tan inayet dilemesini tavsiye etmektedir. İzah edilen yetmiş iki kavramın isimlerinin tekrar sayıldığı bu eser dua ve salâvat ile sona ermektedir.

C.Kitâbü'l-Ferâğ

1.Yazılış Sebebi: Eserde müellif tarafından özel bir yazılış sebebine yer verilmemiştir.

2.Nüshaları: Kastamonu İl Halk Kütüphanesi Yazma Eserler Koleksiyonu nu. 2713'de varak 71.b-78.a arasında yer almaktadır.⁵² Tasavvuf psikolojisi bakımından önemli olan eser, P. Nwyia tarafından tahlil edilmiştir. (Nwyia, Paul, Exegése Coranique et Language Mystique, Beyrut 1970, s. 231–310.)⁵³ A. Ateş tarafından tek nüsha olarak belirlenen bu eserde “Harrâz insanların kalplerini Allah'ın zikri ile meşgul edip O'ndan gayrı şeylerden fâriğ tutmaları lazım geldiğini ve bunun faydalarını izah etmektedir.⁵⁴ Eserin başka bir nüshasına biz de ulaşamadık.

3.Üslup Özellikleri: Üslup özellikleri ile ilgili açıklamaya üç eserin de üslup özellikleri benzer olduğu için *Kitâbü'l-Keşf ve'l-Beyân*'ın tanıtımında yer verilmiştir.

4.Etkileri: Eserin ismine ilk dönem kaynaklarda rastlanmamıştır. İçerik itibariyle de, daha sonraki kaynaklarda yer alan ve Harrâz'a nispet edilen sözlerle bir benzerlik tespit edilememiştir.

⁵² Ateş, “Kastamonu Genel Kitaplığında Bulunan Bazı Mühim Arapça ve Farsça Yazmalar”, s. 30.

⁵³ Demirci, “Harrâz”, *DİA*, X, 222-223.

⁵⁴ Demirci, “Harrâz”, *DİA*, X, 222.

5.Muhtevası: Eserin muhtevası şu şekildedir: Harrâz'ın *Kitâbü'l-Ferâğ* adlı eseri ubudiyetin niçin ve nasıl yapılacağı konusunda tavsiye edilen maddelerle başlamaktadır. Daha sonra marifetin elde edilme yolları maddeler şeklinde izah edilmiştir.

Fenaya dair Kur'ân'dan delil getiren Harrâz, nefsin ve kalbin fenası gerçekleştiğinde elde edilen marifetin de baki olduğunu merhalelerle anlatmaktadır. Bundan sonra velayete geçerek velâyetin bezm-i eleste var olduğunu ve Yüce Allah'ın oradayken kâfirlerin ruhlarını nasıl ayırdığını, onların niçin Hakk'a icabet etmediklerini anlatmaktadır. Konuyu insanın ilk yaratılış safhasından itibaren eserinde ortaya koymaya çalışan müellif, inanan ve inanmayanların bunu neye göre belirlediklerini kendi veçhesinden izah etmektedir.

"Tevhit ehli" dediği müminlere Kur'ân ve Sünneti iyi öğrenmelerini tavsiye eden müellif, "ariflere" de özel yer vermektedir. Yüce Allah'ın enbiya ve evliyaya has rahmetiyle muamele ettiğini, onların dostu olduğunu bazı ayetlerle⁵⁵ delillendirerek anlatmaktadır.

Bu eserinde "tevhid" kelimesini "iman" anlamında kullanan Harrâz, tevhidin bütün amellerin kaynağı olduğunu, tevhidin ameli gerektirdiğini, amellerin ihlaslı olması lazım geldiğini ve bunun sonucunda da marifet elde edileceğini anlatmaktadır. Marifetin şevk, Allah'a yöneliş (inâbe) ile sonuçlanacağını, bunun da muhabbeti doğuracağını dile getirmektedir. Muhabbetle zikir sonucu kalbin açılacağını anlatan Harrâz, ayrıca havf ve zühd makamlarına da değinmektedir.

Arifin Yüce Allah'a erişme yolunda kat ettiği mesafe ve menzilleri sırayla ifade eden Harrâz, marifet ehlinin ilk makamı olan "fakrı", "ittisali," "fenayı" ve "bekayı" da belirttikten sonra, bekadan öteye hiçbir varlığını erişemeyeceğini söylemektedir. Hikmetin asla kesintiye uğramayacağından söz eden müellif; zahide, müştaka, muhibbe ve arife ihsan edilenlerin hepsinin hikmetten birer nasip olduğunu ve bunu ancak Allah'ın ihsanıyla elde edileceğini anlatmaktadır. Nur 24/21. ayeti delil getiren Harrâz, müminlere gerekenin Allah'a tevekkül, O'na nazar edip amelleri görmemek/değer vermemek olduğunu belirtmektedir. Amele nazar etmenin kişiye hicap olduğunu belirten müellif ilahî meşietten söz ederek; cennetin, cehennemin, said ve şakinin bunun bir sonucu olarak yaratıldığını anlatmaktadır. Kâfirlerin Allah'ın hükmü ve adli gereğince kalplerinin daraltıldı-

⁵⁵ Bakara 2/105, 257.

ğını, evliyanın kalbinin de O'nun fazlı gereğince açıldığını (şerh) belirtmektedir.

İblis'in ve Âdem'in yaratılışından da bahseden Harrâz, meleklerin Bakara 2/30. ayette "biz" demek suretiyle kendilerinde bir varlık görmeleri Allah'ın hoşuna gitmemiş ve onları Âdem'e secdeye zorlamıştır, yorumunu yapmaktadır. Bu sebeple Allah dışında hiçbir varlığın "ben" demesinin doğru olmadığını ve Yüce Mevlâ'nın buna izin vermediğini ifade etmektedir. Şeytanın da "*Ben ondan hayırlıyım.*" sözü sebebiyle cezalandırıldığını anlatan Harrâz, yaratılmışların hallerinde ve amellerinde noksan olduklarını ve bu sebeple "ben" demelerinin yanlış olduğunu anlatmaktadır.⁵⁶

Dinin aslını "vera, amellerde istikâmet, hadleri kabul etmek" olarak değerlendiren Harrâz, kalbini korumak ve münacata devam etmek suretiyle kulun her hâlükârda Mevla'nın bilincini kaybetmemesine de "irade" demektedir. Allah'ın ezelfî, ebedî olduğunu ve "ferdaniyeti bilmeyi" de marifetin esası kabul eden müellif, kalbin Allah'tan gayri her şeyden fâriğ olmasının yollarını anlatan nasihatle risaleyi bitirmektedir. Bu nasihat, "Halvette/yalnızken bile tama'dan uzak ol, nefsin kusurlarına üzül, kusurlarını görebildiğine şükret, marifete şükredip bu şükürde devamlı ol." şeklindedir.⁵⁷

⁵⁶ Harrâz, *Kitâbü'l-Ferâğ*, vr. 77-a.

⁵⁷ Harrâz, *Kitâbü'l-Ferâğ*, vr. 78-a.

Sonuç

İlk dönem Tasavvuf tarihi kaynakları çoğunlukla hicrî III-IV/IX-X. asırlarda telif edilmiştir. Araştırmamıza konu edindiğimiz Ebû Sa'îd el-Harrâz'a ait risaleler ise hicrî III. asrın ürünüdür. Tasavvuf tarihinde önemli bir yer teşkil eden Harrâz'ın görüşlerine kendi eserleri vasıtasıyla ulaşmak için onun *Kitâbü'l-Keşf ve'l-Beyân*, *Kitâbü'l-Ferâğ* ve *Kitâbü'l-Hakâik* adlı risalelerini inceledik. Bu eserlerin başka bir nüshasına ulaşamadığımız için Kastamonu İl Halk Kütüphanesi 2713 nu.da kayıtlı tek yazma nüshalarından çalışmak zorunda kaldık.

Bu çalışmamızla ilk dönem mutasavvıflardan olan Harrâz'ın çok az bilinen bu üç eserini tanıtmak suretiyle kolay ulaşılabılır hale getirmeyi hedefledik. Bu eserlerdeki görüşleri içerik olarak sonraki Tasavvuf kaynaklarıyla örtüşmesine rağmen diğer kaynaklarda Harrâz'a atfedilen sözlere bu eserlerde rastlayamadık. Tasavvuf Tarihinde "fena ve beka hakkında ilk söz söyleyen kişi" olarak bilinen Harrâz'ın bu eserlerinde tanımını yaptığı kavramlar arasında fena ve beka bulunmamaktadır. Buna rağmen incelediği bütün kavramları fena ve beka perspektifinden ele almaktadır.

Kitâbü'l-Keşf ve'l-Beyân tamamıyla enbiya ve evliya arasındaki üstünlük problemini tartışmaktadır. Bu husus bize ilgili problemin o günkü tartışma konuları arasında yer aldığı izlenimini vermektedir. *Kitâbü'l-Hakâik*'ta ise yetmiş iki adet kavramı tanımlamakta ve kısa cümlelerle izah etmektedir. Bu kavramları seyr-i sülûkün aşamaları olarak değerlendirmektedir. *Kitâbü'l-Ferâğ*'da ise Tasavvuf yolunda bulunan kişinin ruh halini irdelemekte, karşılaşılabılır durumlar hakkında yol gösterici tahliller yapmaktadır.

Bu çalışmamızla ilk döneme dair Harrâz'a ait eserlerden üç risaleyi ortaya koymakla beraber, Harrâz'ın görüşlerinin daha geniş olarak incelenmeye ihtiyacı olduğunu belirtmek gerekir. Bu araştırma Harrâz'ın diğer eserlerinin de Türkçeye kazandırılması ve bütün eserlerinden hareketle görüşleri üzerinde yeni araştırmalar yapılması gereğini göz önüne sermektedir. Araştırmamızın, bundan sonra Harrâz'la ilgili yapılacak çalışmalara küçük de olsa bir katkı sağlayacağı inancını taşıyoruz.

Kaynaklar

- Acem, Rafîk, *Mevsû'atu Mustalahâtî't-Tasavvufî'l-İslâmî*, Beyrut 1999.
- Ateş, Ahmet, "Kastamonu Genel Kitaplığında Bulunan Bazı Mühim Arapça ve Farsça Yazmalar", *Oriens*, 1952, c. 5, s. 28–46.
- Attâr, Ferîdüddîn (v. 618/1221), *Tezkiretü'l-Evliyâ*, haz. M. Zahit Kotku, İstanbul ts.
- Baltacı, Naile, *Ebû Saîd El-Harrâz'ın Kitâbu'l-Keşf Ve'l-Beyân, Kitâbu'l-Hakâik ve Kitâbu'l-Ferâğ Adlı Üç Risalesindeki Tasavvufî Görüşleri*, Yüksek Lisans Tezi, Konya 2009, XV+154 s.
- Brockelmann, Carl, *Geschichte der Arabischen Litteratur*, Leiden 1938.
- Demirci, Mehmet, "Ebû Saîd el-Harrâz," *DİA*, X, 222-223, İstanbul 1994.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed (v. 505/1111), *İhyâu 'Ulûmi'd-Dîn*, I-IV, çev. Ahmet Serdaroğlu, İstanbul 1989.
- Harrâz, Ebû Sa'îd (v. 286/899), *et-Tarîku ilallâh "Kitâbü's-Sıdk"*, nşr. 'Abdulhalîm Mahmûd, Kahire ts.
- _____, *Kitâbü'l-Keşf ve'l-Beyân*, Kastamonu İl Halk Kütüphanesi Yazma Eserler Koleksiyonu, Nu: 2713, vr. 64.b–70.b.
- _____, *Kitâbü'l-Hakâik*, Kastamonu İl Halk Kütüphanesi Yazma Eserler Koleksiyonu Nu: 2713, vr. 78.a–87.b.
- _____, *Kitâbü'l-Ferâğ*, Kastamonu İl Halk Kütüphanesi Yazma Eserler Koleksiyonu, Nu: 2713, vr. 71.b–78.a.
- _____, *The Book of Truthfulness (Kitâb al-Sıdk)*, Edited Arthur John Arberry, London 1937.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. 'Ali (v. 463/1071), *Târîhu Bağdâd*, Kahire 1931 m.
- Hucvîrî, 'Ali b. Osman Cüllâbî (v. 470/1077), *Keşfü'l-Mahcûb, Hakikat Bilgisi*, çev. Süleyman Uludağ, İstanbul 1996.
- İz, Mahir, *Tasavvuf*, nşr. M. E. Düzdağ, İstanbul 1995.
- Kelâbâzî, Ebû Bekr Muhammed (v. 380/990), *et-Ta'arruf li-Mezhebi Ehli't-Tasavvuf*, Kahire 1412.
- _____, *Doğuş Devrinde Tasavvuf*, haz. Süleyman Uludağ, İstanbul 1992.
- Kuşeyrî, 'Abdulkerîm b. Hevâzin (v. 465/1072), *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye fî 'İlmi't-Tasavvuf*, Beyrut 1993.
- _____, *Kuşeyrî Risalesi*, çev. Süleyman Uludağ, İstanbul 1991.
- Küçük, Hülya, *Tasavvuf Tarihine Giriş*, Konya 2004.

- Massignon, L., "Harrâz," *İA (Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi)*, İstanbul 1950.
- Nwyia, Paul, *Exegése Coranique et Language Mystique*, Beyrut 1970.
- Öztürk, Müslüm, *Kitabu Mi'yari't-Tasavvuf ve Mahiyatuh ve Ebû Sa'îd Ahmed b. İsa el-Harrâz*, Harran Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Şanlıurfa 1998.
- Saab, Nada A., *Sufî Theory and Language*, December 2003.
- Schimmel, Annemarie, *Tasavvufun Boyutları*, çev. Ergun Kocabıyık, İstanbul 1982.
- Sem'ânî, Ebû Sa'îd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr et-Temîmî (v. 562/1166), *el-Ensâb*, thk. 'Abdurrahmân b. Yahyâ, I-V, India 1966.
- Serrâc, Ebû Nasr 'Abdullah b. 'Ali et-Tûsî (v. 378/988), *el-Lüma' fî Târîhi't-Tasavvufi'l-İslâmî*, Beyrut 2001.
- _____, *el-Lüma' İslam Tasavvufu*, çev. Hasan Kamil Yılmaz, İstanbul 1996
- Sühreverdî, Şihâbuddîn Ebû Hafs Ömer b. Muhammed b. 'Abdillah (v. 632/1240), *Avârifü'l-Ma'ârif*, Beyrut 2005.
- _____, *Avârifü'l-Ma'ârif (Tasavvufun Esasları)*, çev. H. Kamil Yılmaz, İ. Gündüz, İstanbul 1990.
- Sülemî, Ebû 'Abdirrahmân (v. 412 h.), *Tabakâtu's-Sûfiyye*, thk. Nureddin Şerîbe, Mısır 1372/1953.
- Şa'rânî, 'Abdülvehhâb b. Ahmed b. 'Ali el-Ensârî (v. 973/1565), *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, (I-II), Kahire 1954.
- Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1991.
- Yılmaz, H. Kâmil, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul 1994.

**Abû Sa'îd al-Kharrâz and his three manuscripts:
Kitâb al-Kashf wa'l-Bayân, Kitâb al-Ferâgh, Kitâb al-Haqâiq**

Citation / ©Baltacı, N. (2015). Abû Sa'îd al-Kharrâz and His Three Manuscripts Kitâb al-Kashf wa'l-Bayân, Kitâb al-Ferâgh, Kitâb al-Haqâiq, *Çukurova University Journal of Faculty of Divinity*, 15 (2), 103-122.

Abstract- *Abû Sa'îd Ahmad b. Îsâ al-Kharrâz (d. 286/899) is one of the most leading Muslim thinkers and sufis. He was a leading figure of the Sufî circles of Baghdâd in the 3rd/9th century. al-Kharrâz played an important role forming Sûfî tradition. In this study we discussed Abû Sa'îd al-Kharrâz's life and his manuscript. We studied Kharrâz's biography, his life, works (The Book of Truthfulness -Kitâb al-Sidq-, Kitâb al-Sifât, Kitâb Mi'yâr al-Tasavvuf, Kitâb al-Diyâ'), companions, students and the Sûfî masters of him. We discussed and made content analyses of his writings/manuscripts named Kitâb al-Kashf wa'l-Bayân, Kitâb al-Ferâgh, Kitâb al-Haqâiq. In Kitâb al-Kashf wa'l-Bayân, Kharrâz discusses the problem of supremacy between the prophets and saints. Kharrâz explains seventy two concepts about Sufism in Kitâb al-Haqâiq. He gives advice on Sufism in Kitâb al-Ferâgh. We finished our study with a conclusion.*

Keywords- *Abû Sa'îd al-Kharrâz, Kitâb al-Kashf wa'l-Bayân, Kitâb al-Ferâgh, Kitâb al-Haqâiq, The Book of Truthfulness (Kitâb al-Sidq), Kitâb al-Sifât*